

Kaker hitro tedej eden tu ali tam umerl bode, tako hitro za naprej šolmaštra za ogle-dovanje pokličite, cvancgarca mu bode mo-gla po postavi za to delo dana biti in šolmašter bode po njemu danih postavah ravnal.«

To delo je opravljal učitelj skozi 19. stoletje ko je bil učitelj navadno tudi še organist in cerkovnik. Ko pa je nastopil konec prejšnje-ga stoletja organist obenem tudi cerkovnik kot samostojno službo je učitelj bil tega bre-mena odvezan. Organist pa je to opravilo vr-šil še več let po drugi svetovni vojni, dokler

ni to delo prevzela strokovna zdravstvena slu-žba.

Iz teh skromnih podatkov je razvidno da so tedanji odgovorni faktorji skušali ne samo v mestih, temveč tudi po podeželju osnovna zdravstvena navodila ljudem približati, koli-kor so bila nujno potrebna in splošno že zna-na in priznana.

VIR

1. Beneficijski arhiv v Komendi — oporoka P. P. Glavarja. — 2. Župniški arhiv v Komendi — oznanile knjige iz 19. stoletja.

PRISPEVEK K PODOBI O VOJAŠKEM UPORU V MARIBORU LETA 1919

JANEZ J. ŠVAJNCER

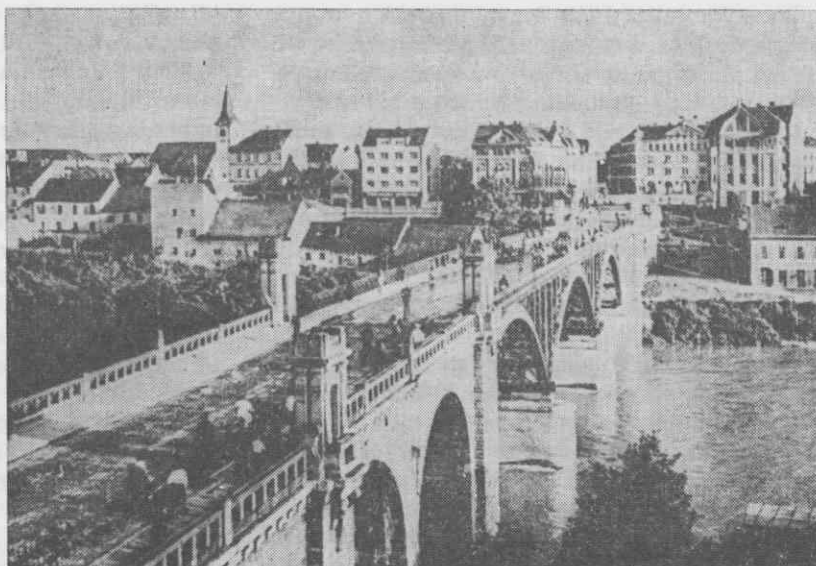
Tudi po posvetu slovenskih zgodovinarjev v Mariboru je ostal vojaški upor julija 1919 še vedno nedorečena tema, kar je bilo zapisano že v poročilu o zborovanju.¹ Tudi ob želji po zaokrožitvi podobe o upor s pomočjo arhiv-skih virov iz Avstrije je vendarle mogoče do-dati nekaj dejstev ali poizkusov drugačnih ali dodatnih razlag že znanih virov. Zakaj?

Vojaški upor julija 1919 v Mariboru in med vojaštvom (mariborskega polka) na koroškem odseku je v obravnavanju prerasel meje zgo-dovinopisnega odnosa do teme, kar je bilo mo-goče najboljše oceniti prav na mariborskem po-svetu in kar je mogoče ugotoviti tudi po do-ločenih zapiskih, do katerih prihaja v časo-pisju. Ob nespornem zgodovinskem odnosu raziskovalca dr. Ževarta do upora² je prišlo tudi do drugačnih razlag. Nekateri ekstremni razlagalci skušajo vzroke in podobno upora prilagoditi svojemu konceptu. Boljševiško tendenčna plat razlage bi rada videla v upo-ru pravo boljševiško revolucionarno dejanje. Ponujena je bila že leta 1952.³ Po objavi v Delu je prišlo do ponatisa v Slovenskem po-ročevalcu, časopisu z veliko naklado in od-mevnostjo, kar je dalo članku še posebno težo in zapisane ocene naredilo splošno znane. Kljub vsemu, kar danes že vemo o upor, ima ta razlaga še vedno vnete zagovornike, če je potrebno. Teza o boljševiški, torej revo-lucionarni naravi vzrokov upora, je dobila kot protiutež spet tendenciozno protirazlago o »avstrijakantstvu« upora. Ekstremnost obeh smo lahko spoznali na posvetu v Mariboru. Vendar je treba reči, da je bila ekstremnost »protiboljševiške« razlage očitno rojena v

želji ovreči prvo, to je »boljševiško« razlago. Pojavila se je sicer že leta 1919, vendar je prišla v zgodovinopisje kot odmev na »bolj-ševiško« razlago veliko desetletij kasneje. Dejansko pa je bila rojena med mariborskimi Maistrovimi borci, najprej kot tih odpor in z demokratizacijo naše družbe tudi drugače.

Nadaljevanja v TV15 leta 1966⁴ to potrju-jejo. Pretirano poudarjanje avstrijsko obarva-nih vzrokov upora je bilo dejansko rojeno v želji Maistrovih borcev, da bi svojemu pri-ljubljenemu poveljniku zbrisali madež, ki so mu ga skušali prilepiti tudi v zvezi z uporom. Odkar je nesporna nemškoavstrijska plat kr-vavih demonstracij v Mariboru 27. januarja 1919, je zatrtje vojaškega upora z obema na smrt obsojenima edini za napad na Maistrov lik sprejemljivi madež, ki je še ostal na gene-ralu. V želji za vsako ceno narediti tega prvega slovenskega generala tujega pogledom naše družbe, protimaistrovska razlaga daje pri-sodbi o njegovih dejanjih povsem enako težo temu, kar je storil novembra 1918, in njego-vemu kasnejšemu delovanju v okvirih veliko-srbske buržoazne kraljevine. Tako je Maister razdeljen na »dobrega« in »slabega« Maistra in obe podobi naj bi imeli v ustvarjanju slike o njegovem pomenu enako težo. Ker je spod-lelo utvari o delavsko razrednih demonstra-cijah v Mariboru 27. januarja 1919 in ker je tudi delovanje v Narodni odbrani dejansko samo znamenje Maistrovega »veteranstva« z vsemi dobrimi in slabimi značilnostmi vseh veteranstev in bivših borcev, je ostal samo še vojaški upor. Ob sprejeti tezi o njegovi bolj-ševiško revolucionarni naravi je povsem ra-

Mariborski glavni most leta 1919, pogled z desnega brega na levi breg Drave, kot so 22. julija 1919 napadali uporni slovenski vojaki. Strojnični ogenj je kosil po mostu z levega brega od kavarniške stavbe in kljub smrtnim žrtvam na mostu si uporniki niso uspeli priboriti prehoda na drugi breg.

zumljivo, da so lahko nasprotniki revolucije samo kontrarevolucionarji.

»Mučen« vtis je naredila leta 1919 izjava majorja Ankersta, ko je navedel kot vzroke upora: 1. kralj, 2. kraljestvo, 3. republika, 4. znižanje mezde, 5. slaba obleka. Ta razlaga tudi ne gre v račun nobeni izmed obeh tendencioznih razlag o uporih. Njeno temeljito analiziranje pa bi nam dalo dejansko najbolj jedrnato in zgoščeno oceno o pravi podobi upora. Boljševiško tendenciozni razlagi seveda ni mogla iti v račun, saj ni v njej ničesar o boljševizmu ali celo o solidarnosti mariborskih upornikov s sovjetsko in madžarsko republiko (kar je verjetno vrhunec pri »boljševiško« tendenciozni razlagi vzrokov upora). Razumljivo pa taka ocena vzrokov upora tudi ni mogla leta 1919 povzročiti drugega kot »mučen« vtis in v že znanem poročilu takoj namig o prepričanju majorja Ankersta. Taka razlaga bi namreč pokazala, da so se tudi Majstrovi oficirji poleti 1919 že odrekli tisti stopnji slovenske narodne zavednosti, ki jih je novembra 1918 dvignila pod orožje (ali pa da so nekritično sprejeli ponujeno razlago, da je nova kraljevina uresničitev ciljev njihovega boja ali vsaj tisto, kar je tem ciljem najbližje), in da s svojimi vojaki niso več eno, kot v časih slovenske vojske. Razlage o »boljševiško-revolucionarnem« uporih pa Maistrovi borci čisto človeško gledano še posebej niso mogli sprejeti v novi Jugoslaviji, v državi, ki je s popkovino povezana z Oktobrsko revolucijo. Upor res ni bil — saj so ga doživeli — boljševiško revolucionaren, po drugi strani pa bi s strinjanjem o njegovi revolucionarnosti sebe objektivno postavili v vlogo »kontrarevolucionarjev«, kar pa tudi niso bili. Po drugi

strani pa ima ob političnih momentih tudi revolucionarna plat razlage svoje povsem razumljivo človeško jedro. S tako razlago bi lahko dokazovali, da smo ob nekaterih res revolucionarnih dogodkih imeli Slovenci julija 1919 med mariborskim vojaštvom še eno, čeprav skromno revolucijo ali vsaj odmeve sovjetske revolucije pri nas. Ta razlaga je pripravljena iti celo tako daleč, da povsem spregleda, da takrat pri nas nismo imeli organizirane avantgardne sile proletariata, brez katere pa se ne da govoriti o revoluciji v boljševiškem smislu besede, kot ga uporabljamo v našem besednjaku, in ne kot je ob koncu prve svetovne vojne veljalo za boljševizem vse, kar je bilo protipravnega in rušilnega.

Znova je treba ponoviti, da se navedene vrstice nanašajo samo na obe tendenciozni razlagi upora in ne na resen raziskovalni odnos do te teme. V nasprotnem primeru bi šlo za razvrednotenje tudi vsega dobrega in tako spet samo za en nov tendenciozen odnos do vprašanj o tem spornem vojaškem uporih. Tako je treba vse naslednje vrstice obravnavati ne kot poizkus nove celovite slike o vojaškem uporih, pač pa samo kot dodatek k vsemu, kar je že zapisal dr. Ževart — ali natančneje — kot opozorilo o nekaterih prezrtih malenkostih, ki pa v ustvarjanju podobe vendarle niso malenkosti.

Poglejmo enega izmed prvih znanih in ohranjenih dokumentov, ki napoveduje vojaški upor. Ohranjen je v Pokrajinskem arhivu Maribor. Gre za pismo vojakov s Koroškega, ki še ni bilo objavljeno v celoti, nekoliko temeljiteje ga obravnava samo France Klopčič.⁵ Po datumu na pismu samem je bilo na-

pisano 13. julija 1919, čeprav je težko verjeti, da je do Maribora potovalo kar osem dni, po drugi strani pa se ujema s prelomnimi dnevi Mariborskega pešpolka. Na Štajerskem obmejnem poveljstvu v Mariboru so ga dobili 21. julija. V celoti se glasi takole: »Celovetz, 13. VII. 1919, SHS Mariborski p. 26. Čast. vredni Gosp. podpolkovnik. Mi vas vprašamo zakaj nam jemljete jugoslovanske kape. II. zakaj nam znižate zaklado. Če ne pustite prejšnjih kap in 5 K zaklade imam upanje od vseh vojakov da bojo izpolnili kaj govorijo. Izbran sem od vojakov da naj vam prej naznanim da se ne bote potem kesali. Mi smo navajeni vojski in tudi se nič ne bojimo. Ne bote nas zapeljali kakor prej Ostereih, pa ne vojska nam nemca kapitaliste. Naznanite Majstri to pismo, povejte mu kaj mislimo. Če je enkrat ogenj premočan se ne pogasi več. Marb. p. Tehtsnična stot. Celovetz«.

To pismo je prva napoved upora.

Če ga razčlenimo, najprej spoznamo slabo slovnično plat pisca. Očitno je bil izobražen v šolah na Štajerskem ali v vojski, toda narodno zaveden. Piše Celovetz in ne Klagenfurt. Nobenega dvoma ni, da gre za podčastnika, mogoče celo za višjega podčastnika. Samo častniki in podčastniki slovenske vojske so nosili posebne kape, ki jo pisec pisma imenuje »jugoslovanska« kapa.⁶ Te kape so bile nekaj posebnega in niso imele ničesar skupnega s srbskim oficirskim pokrivalom. Zamisel o njihovi obliki je najverjetneje prišla s povratniki iz Rusije, čeprav ne moremo reči, da je šlo za pravi ruski armadni kroj. Te kape so bile ob epoletah statusni simbol častnikov in podčastnikov »jugoslovanske« vojske (v tedanjem smislu besede slovensko-hrvaške vojske, v kateri je dejansko šlo za dve vojski z dvema poveljevalnima jezikoma in tako dalje). Julij je bil čas dokončne vključitve v skupno velikosrbsko vojaško organizacijo. V njej je bil seveda prostor samo za šajkače. Tako so se morali slovenski častniki in podčastniki odpovedati svoji uniformi, v kateri so se bojevali za severno slovensko mejo in za Jugoslavijo. Ni treba dvomiti o tem, da so v tem aktu videli samo del velikosrbskega pritiska. Omenjene kape so bile simbol vsega tistega, kar so branili pred dejanskim koncem slovenskosti vojske, ki so jo sami postavili na noge. Tako se oba razloga za upor iz pisma ne razlikujeta od tistih razlogov, ki jih je že po upor navedel major Ankerst. Slovenski podčastniki so z željo ohraniti svoje posebne kape povedali tisto, kar je strnil major Ankerst v točke od ena do tri: kralj, kraljestvo, republika. To so bili razlogi za vojaški upor na območju Maribora. Tisto, kar so podoficirji s Koroškega

navedli pod točko II (znižanje mezde) in kar je navedel major Ankerst kot razloge številka 4 in 5 (znižanje mezde in slaba obleka), pa lahko utemeljeno obravnavamo kot povod upora, če gledamo na dogodek v konjeniški vojašnici kot na iskro, ki je sprožila dogajanje.

Meje med vzroki in povodom je težko vleči, vendar so dokaj jasne, čeprav gre v bistvu za celoto. Tudi znižanje mezde je bilo samo posledica ukinitve slovenske vojske in vsega, kar so si takrat vojaki na Štajerskem in Koroškem predstavljali pod Jugoslavijo. To je bila idealna podoba Jugoslavije iz deklaracijskega gibanja, ki bo Slovincem vseh slojev prinesla lepše življenje. Gesla s proslave ob prevratu na Ponikvi novembra 1918 so skoraj gotovo poznali tudi drugod. Na slavaloku so imeli dva napisa: »Živela svobodna Jugoslavija!« in »Delavec, kmet in meščan naj uživa svobode dan!« Ob takih geslih se slovenski viničarski, kmečki, delavski in rokodelski fantje prav gotovo niso spraševali o globljih razrednih nasprotjih takratne kapitalistične družbe, ki takih gesel ne more uresničiti zaradi svoje razredne narave.

Poleti 1919 je bila podoba nove države in nove vojske že povsem jasna. Junij 1919 je bil čas uvajanja srbskega poveljevalnega jezika. Med vojaki in častniki je zazeval stari prepad, o katerem prav v dokumentih o uporuh veliko piše. Raziskovanja upora so o tem že povedala dovolj, zlasti o nemškutarstvu nekaterih aktivnih starih avstroogrskih oficirjev v novi armadi kraljevine SHS. Ob ofenzivi na Koroško in po njej je bila podoba častniške sestave v slovenskih polkih bistveno drugačna kot na primer novembra in decembra 1918. Poveljevali so mnogi oficirji, ki jim je bilo oficirstvo samo poklic in so v novi državi in novi vojski nadaljevali samo to, kar so začeli kot poklicni častniki v avstroogrski armadi. Teh in njihovega nemčurstva slovenski vojaki seveda niso mogli sprejeti, videli pa so, da jih sprejema nova njim tuja velikosrbska vojska. Podčastnik v prej navedenem pismu želi, naj ga posredujejo generalu Maistru. Očitno bi Maister lahko razumel »svoje« vojake. Ob tem ni treba ponavljati znanih dejstev o tem, kako so Maistra počasi potiskali na stranski tir in da je realno gledano julija 1919 v Velikovcu že malo pomenil v vojski. V noči upora ni bil v Mariboru. Tako se je lahko z dogajanjem seznanil samo s posredovanjem drugih. Skoraj gotovo ne bomo mogli nikoli vedeti, kakšno podobo o uporuh so mu predstavili. Brez tega pa je nemogoče razumeti njegovo potrditev sodb Toplaku in Podbukovski, zlasti zato, ker vemo, kako poceni so se izvlekli uporniki na koroškem odseku (torej tam, kjer je Mai-

ster bil) in kjer so realno gledano uporniki storili težja dejanja kot v Mariboru (na primer aretacije oficirjev, »obsodba« dveh oficirjev na smrt in podobno).

V podčastniškem pismu s Koroškega je zgovoren tudi zadnji del. Zveni precej revolucionarno, čeprav je treba reči, da nekoliko zmedeno in je bila beseda »kapitaliste« spodaj posebej pripisana. Očitno jo je pisec dodal na predlog katerega izmed tistih, ki so sodelovali pri pisanju pisma v Maribor. Četudi odmislimo besedo o kapitalistih, pa je grožnja, da se uporniki ne bodo pustili zapeljati, vendarle več kot samo prizadetost ob posledicah ukinitve slovenske vojske in znižanja mezde. Ker je bil pisec »izbran«, je torej nastopal v imenu večjega števila ljudi, skoraj gotovo podčastnikov, ker vojaki zaradi kap niso mogli biti prizadeti. V tej kolektivnosti izjave lahko iščemo tudi sledove elementov vojaške demokracije v nekaterih avstrijskih enotah na avstrijski strani, česar pa še zdaleč ne moremo obravnavati kot avstrijakantstvo.

Zdaj pa k najpomembnejšemu povodu za upor — k mezdi. Narodnemu svetu v Ljubljani je mariborski Narodni svet naslovil 8. novembra 1918 naslednje pismo: »V včerajšnji seji je sklenil odbor Narodnega sveta za Štajersko, da se zviša našemu moštvu mezda na 5 kron, častnikom pa na 15 kron, kakor je to določilo mesto za svojo gardo. Gradec je obljubil celo 6 kron... Utemeljuje se ta korak s tem, da nam drugače vojaki vse bolj uhajajo domov ali pa k nemški gardi... Narodni svet«.⁷

Razlog, ki ga navaja mariborski Narodni svet, je razumljiv ob takratnem položaju v Mariboru in nemški belozeleni gardi. Ne sme

nas začuditi, ker je vprašanje mezde tako poudarjeno, kot da gre za mezdne vojake. Qb dejansko dveh oboroženih silah bi bila nižja mezda slovenskih vojakov moralna in materialna degradacija, zato je imel mariborski Narodni svet prav. Ali nam to posebno poudarjanje višine mezde v Mariboru pove, da so bili vojaki v Ljubljani slabše plačani? Ali so ostali slabše plačani vse do ukinitve slovenskih polkov poleti 1919? V tem primeru jih je — razumljivo — vprašanje mezde manj bolelo, ta pa je bila v enotah štajerskega obmejnega poveljstva najpomembnejši povod za upor.

Poletje 1919 je prineslo tudi konec slovenskih polkov. Mariborski pešpolk je postal 15. julija 1919 45. pešadijski puk in enako je bilo z drugimi polki po vključitvi v enotno velikosrbsko vojaško organizacijo. V skupni vojski seveda ni bilo mogoče pričakovati, da bo vojaštvo, ki je sodilo v enote, ki jim je novembra 1918 Narodni svet v Mariboru dvignil mezdo kar na pet kron, še lahko posebej plačano. Tako je za Maistrove vojake dobil konec slovenskosti njihovih enot tudi zelo bolečo obliko. Mezda se je zmanjšala kar za tri petine. Skoraj gotovo so morali biti dotedaj bolje plačani tudi vojaki v Varaždinu in v hrvaških enotah, kjer je prišlo do nižje mezde ob izoblikovanju skupne velikosrbske vojske.

Poglejmo nekatere dokumente, ki govorijo o mezdi. V arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru je odredba o prekem sodnem postopanju proti »buntovniku« dragoncu Martinu Sockotu. V njej piše, da je omenjeni dragonec osumljen, »Da je dne 20. VII. 1919 na koroškem kolodvoru v Mariboru ščuval vojake k pobuni s tem, da je pešca Vučetić Mileta od 36. pp ogovoril z besedami »V Zagrebu se

Domobranska vojašnica v Melju odkoder so uporni vojaki mariborskega pehotnega polka udarili po Meljski cesti proti središču mesta

že bunijo vojaki radi mezde, zakaj se ne bunijo vojaki tu v Mariboru.« To je bilo dva dni pred izbruhom upora.

V arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru je tudi zapisnik topniškega poveljstva SHS v Mariboru, iz tretje baterije. Med drugim piše: »Četovodja Kosi in četovodja Rubin sta neprestano ščuvala proti zmanjševanju mezde. On je moštvo naravnost pozval, naj ne dvigne mezde po 2 kroni. Isto je neprenehoma trosil pri polku vesti, da moštvo baterij, ki so na Koroškem, zapusti takoj svoja krdela v slučaju, da se jim izplača samo 2 kroni mezde.« Zapisano je še bilo, da je četovodja Kosi »pijanec in je brzo zapravil vsako svojo mezdo, je nemškutar in je rekel, da odide v Nemško Avstrijo, ker je tam življenje boljše.«

V Poročilu o uporih v Pokrajinskem arhivu Maribor je o vzrokih nemira (do pravega upora v tej enoti ni prišlo) v Tržaškem pešpolku zapisano: »Moštvo se je zadržalo splošno mirno in je bilo slišati le posamezen glas, ki je kritiziral, da bo moštvo sedaj dobivalo le 2 K namesto 5 K mezde. Kdo je te besede izustil pa se ne da dognati, ker je bila tema. Ker moštvo zadnjih deset dni še ni dobilo mezde, še splošno ni bilo znano, da se je mezda reducirala, pač pa so vedeli o tem že posamezniki, ki so to slišali od moštva drugih polkov. Tako je slišal pešec Hribar 22. tega meseca popoldne od nekega vojaka Tržaškega pešpolka, katerega ime pa se ne spominja, pripovedovati, da dragonci skrčene mezde niso hoteli sprejeti in da se bodo radi tega v kratkem uprli. Splošno pa se je moštvo Tržaškega pešpolka pritoževalo radi slabe in nezadostne hrane...«

O vzdušju pred uporom v domobranski vojašnici v Melju (torej vojašnici 45. pešadijskega puka) pripoveduje v preiskavi o pobuni izjava pešca Matije Staniča (v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor, mapa vojaški upor) »Pešec Stanič Matija, I. stražne čete, ki je bil 22. VII. v stražni službi pri glavnem vходу domobranske vojašnice, javlja: Popoldne, ko sem imel službo od 15. do 17. ure, so se zbrali različni vojaki. Opazil sem, da so bili topničarji in šoferji. Pogovarjali so se med seboj o nameravani pobuni. Pravili so, da so naši vojaki (45. pp.) neumni, ker so vzeli mezdo. Topničarji in dragonci je niso vzeli. Tudi so pripovedovali, kako so delali dragonci z njih g. majorjem in z drugimi častniki.«

Že iz poročila o dogodkih v tržaškem pešpolku je deloma razviden tudi najpomembnejši povod za upor v dragonski vojašnici. Tako izvedemo, da je bilo prvo uporno dejanje v konjeniškem polku zavrnitev mezde. Vojaki niso hoteli sprejeti denarja. Tako je bila potrebna samo še iskra, ki je sprožila upor. Vprašanje

znižane mezde je bilo tisto, ki je opredeljevalo odnos do upora po posameznih enotah. Tako je bilo drugačno vzdušje v tržaškem pešpolku — kjer nove znižane mezde še niso poznali in se zato vojaki uporih niso pridružili, kot pa je bilo to na primer v Dravskem konjeniškem polku, kjer so novo nižjo mezdo že poznali in jo tudi zavrnil. Ob tem so seveda pri dragoncih nesporna že znana dejstva o čepici, ki je nekemu dragoncu med ježo padla na tla, zaradi česar je prišlo do zmerjanja vojakov, neposlušnosti, nemira, zaprtih in streljanja. Pravi povod za upor je bila nižja mezda, toda tudi ta nam ne sme zamegliti resnice o dejanskih vzrokih in koreninah upora. Do upora tolikšnih razsežnosti in s takimi gesli samo zaradi nižje plače ne bi moglo priti, če pa bi prišlo, kar je v primerih izbruhov vojaškega nezadovoljstva čisto mogoče, pa bi bila podoba drugačna in ne takšna, kot jo poznamo. Za natančno opredelitev mezde kot povoda za upor pa vendarle še manjka to in ono. Arhivi ne povedo ničesar o izplačevanju vojaških plač. Upor je izbruhnil v torek 22. julija. Ali je bil plačilni dan tega dne ali pa že v ponedeljek in mogoče celo že v soboto in je od sobote do torka med vojaki vrelo in izbruhnilo v torek? Ali je bilo nepoznavanje nove mezde med vojaki različnih enot posledica različnih datumov uvajanja novih plač? Za Mariborski pešpolk je bil gotovo odločilen 15. julij, ko je postala ta enota 45. pešadijski puk in tako del skupne kraljeve vojske. Kaj pa tržaški pešpolk, dragonci in topničarji? Kje so kronike teh enot? Ali bi nam dale vsaj posredne odgovore o uporih? V Krpanovi zgodovini Mariborskega pešpolka vojaški upor sploh ni omenjen. Zato ob pomembnosti znižanih mezd ne precenjajmo njihovega pomena pri ocenjevanju vzdušja med vojaštvom, nikakor pa jih ne podcenjujmo pri njihovem neposrednem odločilnem pomenu za upor. Enako velja za menažni dodatek, ki je očitno najmočnejše prizadel podčastnike. V pojasnilo navedimo, da je bil menažni dodatek denarno nadomestilo, ki so ga dobili tisti, ki se niso hranili v vojašnici. Iz opisov podčastniškega vzbujenja je razvidno, da jim je bila odvzeta možnost menažnega dodatka (torej jim je bila dejansko odvzeta možnost prehranjevanja v mestu in so bili izenačeni z drugim moštvom), ne pa enako tudi srbskim podčastnikom. Ob tem je nekaj nejasnosti, saj bi bilo najprej treba natančno ugotoviti, kako je bilo s tem menažnim dodatkom in zakaj so bili prizadeti samo slovenski in tudi ne srbski podčastniki. Dejstvo je, da so se slovenski podčastniki (torej podčastniki dotedanje »jugoslovanske« vojske za razliko od srbskih kraljevih podčastnikov) čutili priza-

dete, torej so morali za svojo prizadetost imeti tudi razlog. Za kakšen ukrep (srbskega) vojaškega poveljstva je šlo, bo treba šele ugotoviti. Karkoli je že bilo, vsekakor je vprašanje menažnega dodatka skupaj z mezdo pomembno vplivalo na dogajanje, zlasti za vzdušje med počastniki.

V PAM je dokument Komande mesta Maribor št. 447, tajno, z dne 31. julija 1919, o nameravanem podčastniškem zborovanju 22. julija. Iz njega je razvidno naslednje: »Dne 22. julija okoli 15. ure prijavil je kapetan Belošević, adjutant Dravskega konjeniškega polka, da prosijo višji podčastniki, da se jim dovoli udeležba podčastniškega zborovanja v domobranski vojašnici. Vprašal sem takoj telefonsko kapetana Kolšeka, kdo je zborovanje sklical in dovolil. Nato sem odločno prepovedal vsako tako zborovanje in odredil, naj takoj naznani vsem podčastnikom, da ako hočejo takšno zborovanje prirediti, morajo zato najprej prositi za dovoljenje pri svojem predpostavljene poveljstvu in tudi pri mestnem poveljstvu, ki bode odredilo potrebno. Prepoved sem razglasil telefonsko podrejenim oddelkom in ustmeno prijavil zadevo tudi majorju Ankerstu. Zborovanje se potem ni vršilo.«

Enako je bilo v preiskavi o uporih ugotovljeno, da je 22. julija opoldne zvedel stražmojster Sadar z orožniške postaje Maribor od štabnega narednika Živka, da bodo imeli zvečer ob 20. uri v domobranski vojašnici z dovoljenjem predpostavljenih zborovanje vsi daljeslužeci podčastniki. Kot vzrok zborovanja je bil naveden menažni prispevek, »kateri se je Srbom dovolil, Slovincem pa ne«. Podpolkovnik Uzorinac je ukazal polkovni okrožni komandi in mestnemu poveljstvu, naj ugotovita, kdo je zborovanje sklical in kateri podčastniki so se ga udeležili. Iz v Mariboru ohranjenih virov odgovor ni razviden, razen seveda prej navedenih besed, da zborovanja ni bilo.

Čeprav je podpolkovnik Zwiern prepričljivo zapisal, da zborovanja ni bilo, je o tem mogoče dvomiti. Če so se vznemirjeni podčastniki želeli zbrati, so se prav gotovo — ali vsaj najbolj odločni med njimi — tudi zbrali. Kar so želeli, so se lahko pogovorili tudi po telefonu in ni treba dvomiti, da so bili podčastniki tudi v telefonski povezavi s podčastniki na koroškem odseku, skoraj gotovo tudi s tistimi, ki so poslali pismo z grožnjo o uporih. Mogoče, da je tudi nekaj respice o tistem skrivnostnem častniku N. N. ki bi naj bil na čelu upora (poudarjamo, naj bi bil, čeprav ni niti enega dokaza), dejstvo pa je, da so bili pobudniki in hrbtenica upora podčastniki. Na njih je slovelo vsakdanje delo v enotah, bili so v vseh tehničnih in podobnih službah in tako vpra-

šanje povezave med njimi ni delalo težav. Med dvanajstimi obtoženimi, ki so morali 25. julija 1919 pred naglo sodišče v Mariboru, so bili en četovodja, en naslovni četovodja, in en poddesetnik. Kako je poveljstvo sodilo o zanesljivosti podčastnikov, je mogoče razbrati tudi iz ukrepov proti podčastnikom po uporih. Vsem brez izjem je bil celo prepovedan izhod iz kasarn.

Po uporih je podpolkovnik Uzorinac dal »tajno povelje št. 14«.⁸ Uperjeno je bilo proti slabim skrbi častnikov za delo z moštvom in zlasti proti podoficirjem, »ki morajo oddati orožje in je vsak izhod razen v službi brezizjemno vsem podčastnikom ustavljen«. Če ne vse drugo, kar nam daje sliko o uporih in njegovih nosilcih, je to Uzorinčevo tajno povelje najmočnejši dokaz o odločilnem deležu in vlogi podčastnikov pri uporih. Kljub zadušnemu uporih so bili tako nezanesljivi, da jih je bilo treba celo razorožiti in jim s prepovedjo izhoda onemogočiti kakršnokoli uporno delovanje.

Zato je tudi dvomljivo sklepanje o skrivnostnem neidentificiranem oficirju N. N., ki naj bi bil voditelj upora. Najverjetneje je bil ta N. N. plod želja, da bi upornike vodil častnik, kot je bilo to ob prevratu novembra 1918, in kar bi upornikom nedvomno povečalo samozavest in zaupanje v uspehi izid upora. V uporih julija 1919 pa ni bilo več razlogov, ki bi lahko postavili častnika na čelo upora, takšnega kot je bil in kot ga poznamo (odmislimo morebitne in nedokazane račune katerega izmed oficirjev). Kako močna je bila želja upornikov, da bi imeli pravega »voditelja«, je razvidno tudi iz dejstva, da so med uporom kar spontano ponudili častniku Jošku Slobodniku,⁹ naj prevzame vodstvo upora. Do tega seveda ni moglo priti, saj Slobodnika ni nič vezalo z zahtevami upornih vojakov. Uporni ognjičar Slobodnik iz prevratnih dni je bil zdaj že podporočnik s častniško plačo.

Uporno vzdušje so torej pripravili podčastniki (kar je z izjavo Mihe Vahtarja zapisal tudi Janko Gačnik v TV 15 5. aprila 1966, str. 3), vendar je treba tudi te podčastnike natančneje opredeliti. Častniki enot SHS so svoje čine dobili že v avstroogrski armadi, enako podčastniki. Ob usposabljanju so si svoje čine prislužili na bojišču. Ta vojna selekcija je zagotavljala dober izbor. Na bojišču je moral imeti podčastnik drugačne lastnosti kot pred vojno v vsakdanjem kasarniškem drilu. O usposobljenosti avstroogrskih podčastnikov se je pohvalno izrazil tudi Josip Broz Tito, sam podčastnik v tej vojski v prvi svetovni vojni. Ob pridobljenem znanju na tečajih je terjalo bojišče veliko mero samoiniciativnosti, pogu-

ma in odgovornosti, pa tudi brezobzirnosti in podobnega. »Daljeslužeci« podčastniki so bili tisti, ki niso imeli prave civilne eksistence in so zato ostali v vojski. To so bili nižji čini, običajno desetni in četovodje. Povsem so bili odvisni od življenjske ravni, ki jim jo je omogočala vojska. Živel so zelo skromno. V ugodnejšem položaju so bili višji podčastniški čini, do katerih pa so prišli redki. Med obtoženimi po vojaškem uporu in ob sojenju 25. julija in 29. julija 1919 ni bilo na primer niti enega narednika. Joško Slobodnik, ki je iz ognjičarja (torej topniškega narednika) za zasluge pri prevratu postal oficir, je bil med uporom neomajno na protiporniški strani.

Kakšna je bila stopnja narodne zavednosti med podčastniki v Mariboru v času upora? Na to vprašanje je zelo težko odgovoriti, vendar bi bilo treba zaradi razumevanja bistva upora. Če bi govorili samo o podčastnikih iz novembra in decembra 1918, ki so bili v vojski tudi poleti 1919, bi bil odgovor lahek. O njih ni treba dvomiti. Od januarja, zlasti maja po porazu na koroškem bojišču, pa so prihajali v vrste slovenske vojske med drugimi neprosto voljci tudi podčastniki. Med njimi so bili prav gotovo razni ljudje, ni treba dvomiti, da tudi do slovenstva sovražno razpoloženi posamezniki. Sodeč po primeru, ki ga navajamo, so bili vpoklicani celo Nemci in od njih ni bilo mogoče pričakovati naklonjenosti slovenski vojski. Obravnavati pa jih moramo v okviru celote kot posameznike in ne kot značilnosti takratnih slovenskih enot.

Kot je že opisal dr. Ževart, so vojaki v noči 22. julija 1919 vlamljali tudi v vojaške blagajne. Mogoče je sklepati, da so na svoj račun prišli tudi posamezniki, ki s cilji upora niso imeli nobene zveze. Vlom in nič drugega je bilo tudi početje narednika Hinka Krištofa in narednika Josipa Fischerja v noči od 2. na 3. julij 1919. Vlomila sta v glavno blagajno Mariborskega pešpolka v domobranski vojašnici v Melju in odnesla 8600 kron. Oba so sicer dobili, vendar je Krištof pobegnil. Za vzdušje tistih časov je značilno domnevanje, da je pobegnil Krištof v Rusijo. Vlom pa je bil samo delikt dveh podčastnikov nemškega rodu, ki ni imel nobene zveze z revolucionarnim boljše vizmom. Skoraj nerazumljivo je, kako sta lahko v novi vojski opravljala svoje naredniške dolžnosti, saj je bilo ugotovljeno, da Krištof »govori malo slovensko«, narednik Fischer, »ki je običajno govoril nemško«, pa je bil že pred vlomom zapleten v izrazit sovražen izpad. Desetega junija 1919 je pred branjem dnevnega povelja v Ljubljani po povelju »zbor« samovoljno zapustil svoje mesto. Po povelju, ki je veljalo samo njemu, se je dvignil s sedeža in

se leno in malomarno podal k zboru in godrnjal. Na ponoven opomin se je z rokama v hlačnih žepih leno obrnil in odgovoril v nemščini, da on že ne bo tako dolgo stal v zboru. Rečeno mu je bilo, naj bo tiho in naj vedno uporablja službeni jezik, on pa je odgovoril, da mu nihče ne more zapovedati, naj govori v drugem jeziku kot materinem. Odgovarjal je, da se ne bo pustil odvesti in da se mora prej še pritožiti nemškemu konzulatu. Potem so ga zaprli, vendar je čez nekaj dni pobegnil. Ujeli so ga v civilu na meji pri Špilju. Spet je oblekel naredniško uniformo in kot tak vlomil ponoči drugega julija v Mariboru v blagajno.

Po tem podčastniku še zdaleč ne moremo soditi o drugih, lahko pa ugotovimo, da je množično mobiliziranje maja 1919 dopuščalo marsikaj, tudi med podčastniki sovražne posameznike s svojimi računi. Upoštevati pa je treba, da je bil upor v drugi polovici julija, torej že lep čas po koroški ofenzivi. Kdor je bil protislovensko in pronemško opredeljen, se je moral odločiti in niso bile potrebne skušnjave, kot sta jim podlegla prej omenjena Fischer in Krištof.

S formalno pravnega stališča pa je treba ugotoviti naslednje nerazumljivo dejstvo. Mnogi ali celo večina vojakov, ki je bila vpoklicana od januarja do maja 1919, ni prisegla. Prisega iz stare avstroogrške vojske ni več veljala, v novi vojski pa niso prisegli. Adolf Podbukovšek, Jakob Turk in tudi drugi, pri katerih je tako navedeno ob sojenju 25. julija 1919, sploh niso prisegli. To je mogoče ugotoviti iz razpravnega zapisnika v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru.

Ali so bili podčastniki ali vsaj kateri izmed njih povezani tudi z Avstrijci? O tem bi lahko odgovorili samo avstrijski arhivski viri, vendar skoraj gotovo tudi ob pritrdilnem odgovoru ne bi mogli bistveno spremeniti slike o uporu. Na koroškem odseku je bilo veliko možnosti za navezavo stikov z avstrijskimi vojaki, saj ne smemo pozabiti, da so bili pred dobrega pol leta slovenski in nemško-avstrijski vojaki v skupni vojski. Toda še tako dobra avstrijska socialdemokratska propaganda ne bi mogla dvigniti slovenskih vojakov k uporu, če ne bi bili vzroki zanj doma, v sami državi in njeni vojski. Tudi se je nemogoče strinjati, da je bilo avstrijakantstvo in vse, kar je bilo v zvezi z Avstrijo, bistveno odločilno pri uporu. Tak pogled je zakrivanje oči pred resnico, da nova kraljevina SHS ni bila tisto, kar naj bi bila in kar so slovenski vojaki in Slovenci želeli, ko so se otesli avstroogrškega jarma. Nova kraljevina SHS jih je razočarala v narodnem in socialnem smislu. Vse, ali vsaj vse tisto, kar

Zima 1918-19. Skupina podčastnikov Mariborskega pešpolka v zaledju postojank na položajih proti Avstriji. Nosijo značilne kape slovenske vojske s kokardami države SHS in trde podčastniške epolete. Vključitev v velikosrbsko vojaško organizacijo kraljevine SHS jim je poleti 1919 vzela dotedanje plače in tudi oba statusna simbola njihove veljave.

je človeka najbolj bremenilo, je ostalo pri starem, le da so Slovenci prišli izpod Dunaja pod Beograd. Brez velikih gesel in razlag so vojaki v vsakdanjem življenju spoznali novo resničnost. Nemogoče je sprejeti razlago, da je odpor do kralja, kraljevine in Srbov bil znamenje opredelitve za Avstrijo.

Najboljša slika o upor v topniški vojašnici je Slobodnikova izjava v arhivu Muzeja osvoboditve v Mariboru. Navedimo vsa gesla, ki so jih vzklikali njegovi topničarji (ki so svojega oficirja zavarovali, ko so se ga hoteli lotiti konjeniki). Topničarji so vpili: »Mi ne služimo, mi nočemo s Srbi služiti, živela slovenska republika, proč s kraljem Petrom, Srbi so krivi, če moramo služiti 12 tednov mesto 6 tednov in tako dalje«. Toliko je treba dodati k podobi o upor v topniški vojašnici, razen tega pa je tudi Slobodnikovo pričanje in opis dogodkov potrditev tega, da upor ni izbruhnil istočasno. Če bi namreč upor izbruhnil istočasno v konjeniški, topniški in domobranski vojašnici, bi lahko upravičeno domnevali, da je šlo za enotno organizirano akcijo, ki je imela — razumljivo — tudi vodstvo ali voditelja. Tako pa je v splošnem vznemirjenju in nezadovoljstvu med vojaki pokanje v konjeniški vojašnici pomenilo tisto iskro, ki je dvignila tudi druge. Razen tega so dragonci sami odšli v bližnjo topniško vojašnico in pozvali k upor. Slobodnikova izjava opisuje dogodek takole: »Izmed častnikov sem bil sinoči v vojašnici samo jaz. Okoli tričetrt na 21. uro sem slišal v konjeniški vojašnici streljanje. Vsled telefonskega povelja obmejnega poveljstva podal sem se v konjeniško vojašnico, da tam ljudi

pomirim.« Kako se mu je godilo med konjeniki, že vemo, pogledjmo pa, kaj nam pove opis dogajanja po vrnitvi. »Stalo je neznano mi moštvo pred glavnimi vrati s strojnico, s katero je streljalo proti vratom, tako da nisem mogel noter, nisem tega mogel storiti skozi zadnja vrata, ker je že naše moštvo na dvorišču streljalo. Ko se obrnem proti glavnim vratom, spravljali so strojnico že proti mostu. Ustopivši na dvorišče, opazil sem, da je bilo tudi naše moštvo že pripravljeno, da oddide oboroženo v mesto in je pri tem vpilo... (prej navedena gesla). Govoril sem jim pomirjevalno, toda v tem trenutku pridejo tuji vojaki, mogoče pešci, z vzkliki: »Artilerija, ali ne greste z nami, kdo ne gre z nami, ta bo mrtev!«

V primeru organiziranega upora bi bilo to spodbujanje upornikov od kasarne do kasarne nepotrebno.

Razen tega pa v primeru vsaj deloma organizirane oborožene akcije v nobenem primeru ne bi mogla Drava pomeniti ovire pri združitvi sil z obeh bregov. Od konjeniške vojašnice v današnji Jezdarski ulici (topničarji pa so bili čisto blizu, tam, kjer je danes vojašnica Slave Klavore) je do glavnega mostu samo nekaj sto metrov. Tako pa je njihova akcija iz vznemirjenja, nezadovoljstva in nabiranja sil razmeroma počasi prerasla v oboroženi upor. Pri topničarjih šele takrat, ko so prišli k njim konjeniki, v Melju takrat, ko so zaslišali streljanje z desnega brega, pri Tržačanih pa sploh ne. Takrat, ko je bil upor že tako daleč, da bi se morali uporniki združiti, je bilo že prepozno. Karlovčani so imeli Glavni trg že zaseden.

Ob ocenah o vidnih upornih posameznikih pa se nikakor ne moremo zadovoljiti z že znanim.

K različnim ekstremnim pogledom na osebnost Karla Toplaka, enega izmed obeh ustreljenih upornikov, je treba dodati predvsem naslednje: verjetnost, da ga na eni strani razglasajo za boljševika v pravnem smislu besede in mu na drugi pripisujejo nemškoavstrijsko usmerjenost, bi bila veliko manjša, če bi eni in drugi razlagalci navedli ves citat njegovih izjav iz obsodbe in se ne sklicevali samo na že objavljene iztrgane dele. Stavki zvene bistveno drugače, če jih iztrgamo iz celote in tako je mogoče priti do zmotnih razlag.

Besedilo o Toplaku v sodbi navaja, da je Karol Toplak kriv:

1. da je v nedoločenem času pred 22. julijem 1919 pri sestanku z drugimi vojaki razlagajoč razmere dunajskih komunistov in o svojem izgnanstvu iz Nemške Avstrije kot pripadnik te struje hujskal moštvo 45. pp. proti državnemu ustroju z besedami: »Dol z glavami, dol z oficirji, dol s popi, mi smo boljševiki! Zakaj smo večji sužnji kot prej. Slovenci in Hrvati bi lahko bili skupaj, lahko bi bili republika, kaj potrebujemo Srbe, zakaj imamo sedaj samo dve kroni mezde«.

2. 22. VII. 1919 zvečer, ko se je zaslilo streljanje onstran Drave v dragonski vojašnici, ščuval moštvo z besedami: »Fantje, pojmo dragoncem na pomoč, bomo zahtevali, da nam dajo nazaj tisto Löhnungo 5 kron,« nato odšel z drugim oboroženim moštvom, ki ga je smatralo za voditelja, v mesto pri Glavnemu trgu in bil pri tej priliki ranjen v levo roko.

3. 23. VII. 1919 se v zaporu domobranske vojašnice izrazil »naj bo moja roka dobra, sem boljševik prvega razreda, kateri ne bo z nami, ga ubijemo!«

Če ostanemo pri razlagi tako v celoti navedenih besed pozneje ustreljenega Toplaka, odpade takoj oznaka »avstrijakanta«, vendar pa tudi boljševika v pravnem smislu besede in se ni treba sklicevati na njegovo spoved pred ustrelitvijo in podobno. Toplakove besede »Dol s kraljem Petrom!« pred ustrelitvijo naj bi po razlagi o »avstrijskih« vzrokih upora kazale na nemško-avstrijski vpliv. To je mogoče trditi samo brez poznavanja in ocene Toplakovih besed v celoti. Zakaj je proti kralju, je povsem natanko opredelil. Če bi bil avstronemško usmerjen, bi želel odpravo monarhije in združitev z nemško Avstrijo, toda Toplak je določeno povedal, da mu ni do tega. Celó zelo natančno je opredelil, kaj hoče. »Zakaj smo večji sužnji kot prej. Slovenci in Hrvati bi lahko bili skupaj, lahko bi bili repu-

lika, kaj potrebujemo Srbe, zakaj imamo sedaj samo dve kroni mezde!« S tem je povedal samo to, kar je dejansko popeljalo tudi veliko večino drugih slovenskih vojakov v upor. Poleti 1919 ni bilo treba več dvomiti, da nova kraljevina s srbskim kraljem in nadvlado Srbov ni več tisto, kar je bila država SHS novembra 1918. Kakorkoli je bila ta nepriznana državna tvorba brez dokončnih meja, in še marsičesa (kar pa v tedanji Evropi ni bilo v večji ali manjši meri nekaj posebnega) in kakorkoli nam je danes tuja zaradi buržoazne družbene ureditve, je vendarle bila država in to z elementi republike, kolikor so jo tedanje razmere dopuščale. Toplak se ne zavzema za nekaj novega, neznanega, pač pa želi nazaj državo SHS, ki je obetala lepše čase in lepšo prihodnost. Znova poudarimo, da je kot buržoazna družba ne bi mogla zagotoviti, kot so si slovenski delovni ljudje želeli, toda kakršnakoli je bila in bi bila, je bila boljša od tiste, ki se je poleti 1919 pokazala z novo velikosrbsko kraljevino. Znižanje mezde s petih na dve kroni je bila najbolj boleča neposredna posledica novih časov. Z besedami o boljševištvu Toplak potrjuje svojo odločnost in upornost po zgledu vsega, kar je o boljševikih vedel. Tako ga je treba kot našega domačega »slovenskega boljševika« naših domačih razmer tudi spoštovati. V njem so odsevali tedanji časi na Slovenskem, ko nismo imeli revolucionarne partije, ki bi se ji lahko on in njemu podobni pridružili. Moč celo za upor so črpali iz revolucionarnega vrenja tistih dni, svoje osebnosti in tudi osebne nezadovoljnosti.

Tudi o narodni zavednosti Adolfa Podbukovška, drugega na mrt obsojenega in ustreljenega, ni treba dvomiti. O njem in Jakobu Turku, ki je dobil najvišjo zaporno kazen, govorijo naslednje vrstice o preiskavi v dragonski vojašnici. Moštvo se je uprlo nemškutarskemu in nasilnemu častniškemu namestniku Ervinu Bojancu. Ta je začel z vojaki pogovor. »Nato je stopil dragonec Jakob Turk, rojen 26. VII. 1899, naprej in rekel, da zahteva moštvo slovenskega poveljnika. Nato je stopil tudi dne 10. V. 1898 rojeni Adolf Podbukovšek naprej in rekel, da zahtevajo slovenskega poveljnika in da nočejo imeti boljševika, švaba in nemškutarja kakor je Bojanec.« V njunih besedah in ravnanju ni ničesar, kar bi lahko nanju metalo slabo luč, celo nasprotno, nastopila sta v duhu izročila slovenske vojske iz prevratnih dni 1918. Pred tovariši sta govorila v njihovem imenu in v njunih besedah ni bilo ničesar nemškutarskega, pa tudi ne revolucionarnega v razrednem smislu besede. Podbukovšek je Bojanca celo zmerjal

z »boljševikom«, kar pa moramo spet razumeti v skladu s tedanjim pomenom te besede, ker nemčurski oficir gotovo ni bil revolucionar.

Ob nekoliko širšem pogledu na upor pa je treba nekoliko abstrahiranja in tega, kar je o novi družbi po prvi svetovni vojni že zapisal Edvard Kardelj v Razvoju slovenskega narodnega vprašanja, in to prenesti na konkretne razmere v vojski poleti 1919. Vojaški upor v Mariboru in na koroškem odseku je bil samo odsev določenega razkola, do katerega je prišlo v družbi. Novembra 1918 so slovensko vojsko ustvarili prostovoljci, skupaj častniki in vojaki. Častniki so bili iz vrst učiteljev, pravnikov, tehnične inteligence in večinoma iz premožnejših slojev. Ti so imeli jasno načrtan smisel svojega osebnega odnosa do boja, saj jim je nemško usmerjeno okolje v veliki večini predstavljalo oviro v uveljavljanju v družbi ali pa jih vsaj delalo tujce v domovini. Enako so imeli jasne cilje — le da so bili večji — tudi vojaki. Večino med njimi so imeli kmečki sinovi in viničarji. Stara država je bila kmečkemu stanu in še bolj viničarjem mačehovska do skrajnosti. Edina pot je bilo životarjenje na krpi zemlje ali pot v Ameriko in drugam. Bedo našega kmečkega stanu dokazujejo številke o izseljencih. Štiriletna vojna je kmeta z rekvizicijami še posebej pritislila. Življenje na vasi je postalo še bolj neznosno, zato ideja o Jugoslaviji po majniški deklaraciji ni bila samo prazno narodno geslo. Slovenci so se množično opredeljevali za boljše življenje; najprej za konec vojne, za konec rekvizicij, za konec umiranja na frontah, za vrnitev mož, sinov in očetov, tudi za konec vsega, kar je bilo temu krivo, tudi za takšne in dotedanje Avstrije. Zato jim je bil konec nemškoavstrijskega jarma samo prvi korak k tistemu, kar so si predstavljali pod lepšim življenjem. Tu so se vojaki razšli s svojimi oficirji. Učiteljem, uradnikom, pravnikom — rezervnim in aktivnim častnikom — ni bilo treba dalje. Nemškega bremena ni bilo več, o sožitju jugoslovanskih narodov pa so še vedno imeli neživiljenjsko idealizirano sliko iz sokolske ideje. Njim nadaljnji boj ali celo revolucija nista bila potrebna. Njihovi vojaki pa so morali dalje, ker dejansko še niso nič dobili. Še vedno so ostali reveži s starimi grožnjami vsaki kmetiji in enako viničarji, kot so bili prej. Delavcev namenoma ne omenjamo, ker jih je bilo po bežnem pregledu popisnih listov med Maistrovimi borci malo. Razen tega pa je bolj bistveno to, da so mariborski delavci (kjer je bilo tudi najmočnejše delavsko središče v severovzhodni Slove-

niji) svoje razredne cilje povezovali z avstrijskonemško nacionalnimi. Za razumevanje položaja na mariborskem območju in s tem na Štajerskem v prevratnem času 1918 pa bo prej ali slej treba priti tudi do študije o socialnem poreklu Maistrovih borcev, vojakov belo-zelene garde in enot vse do poletja 1919. Čeprav ne gre za dokumentirano trditev, bi se verjetno prva pokazala kot kmečko-viničarsko-pomočniška s pripadniki zavedne slovenske inteligence, druga, predvsem mariborska, z vsemi značilnostmi takratne mariborske socialne slike, enote iz poletja 1919 pa bi bile neposreden odsev mrzlične mobilizacije po porazu na Koroškem.

Za ilustracijo lahko navedemo socialno strukturo upornikov, ki so jim sodili v Mariboru 25. in 29. julija 1919. Na prvem sojenju so sodili 19 obtožencem. Med njimi so bili štirje kmečki sinovi, štirje rokodelski pomočniki (2 mesarska pomočnika in po en ključavničarski in kleparski pomočnik), dva tovarniška delavca in posameznik, ki je bil brez oznake o socialni pripadnosti. Obtožnica sojenja 29. julija navaja 9 imen. Med njimi je 5 kmečkih sinov, 1 posestniški sin (torej gre v primeru kmečkih sinov nesporno za majhne in srednje kmete) in trije rokodelski pomočniki (po en mizarski, mesarski in kolarski pomočnik). Razmeroma visok delež rokodelskih pomočnikov — zlasti mesarskih — med obtoženimi uporniki govori o njihovi agresivnosti in ne deležu rokodelskih pomočnikov v celotnem številu vseh upornikov.

Ob razmišljanju o ciljih, ki so postavili novembra 1918 na noge slovensko prostovoljsko vojsko, je posebej treba omeniti še eno razočaranje. Vpoklici in široko odprta vrata so v prvi polovici leta 1919 pripeljali v častniške vrste tudi posameznike, ki so menjali dlako, čudi pa ne. Zato je bil odnos do teh nemčurskih oficirjev eden izmed pomembnih razlogov za upor, zlasti v Dravskem konjeniškem polku. Značilna je izjava Joška Slobodnika, ki je bil ena izmed glavnih prič na sojenju. Med drugim je zapisal: »Meni nasproti so se dragonci, ki so bili zbrani v skupinah na dvoršču vojašnice, obnašali dostojno. Vpili so vsevprek proti znižanju mezde in proti nemčurskim častnikom, hvalili pa nadporočnika Kovačiča, ki je, kakor so rekli, edini, s katerim se lahko pogovarjajo.« Tudi nemčurstvo nekaterih aktivnih častnikov in njihov slab odnos do vojakov so vojaki razumeli kot del celote njim tuje velikosrbske vojske. Ne pozabimo, da je Maistrova vojska zrasla prav v odporu do Nemcev in nemčurtva. Na prvi pogled je nerazumljivo, zakaj sta bila na primer v konjeniškem polku dva

častnika z največjim ugledom med vojaki še iz prevratnih dni poslana stran od vojakov. Ob analiziranju odnosa do Maistrovih častnikov in Maistra v novih razmerah pa postane razumljivo, da srbskemu poveljstvu ni bilo do tega, da bi ohranilo monolitnost slovenskih enot iz novembra 1918. Te enote in vse, kar bi jih ohranjalo, niso šle v račun novi velikosrbski vojaški organizaciji. Tako je bil dejansko »zanesljivejši« aktivni staroavstrijski častnik, ki je bil pripravljen enako zvesto služiti (četudi je bil osebnostno daleč od tega), kot pa razmišljajoči posamezniki, ki so enkrat že rušili državo (in kdo jamči, da je spet ne bodo).

Po dokumentih v PAM in v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru pa je najtežje soditi o »skupni organizaciji in o istočasnosti« upora v Mariboru in v Varaždinu (še manj o morebitnem upornem vzdušju v Ljubljani). O tem ni dokumentov, ne takih, ki bi to zanikali, in ne takih, ki bi potrdili, da sta bila mariborski in varaždinski upor en sam upor. Trditev o skupni organizaciji je po tem, kar vemo o uporih, in tega ni malo, zelo dvomljiva. Verjetna je povezanost, čeprav ni nujna, vsekakor pa so bili podobni vzroki. Slovenski in hrvaški vojaki so morali prav gotovo imeti skupen razlog za upor, ki ga srbski vojaki, ki so oba upora dušili, niso imeli. Tudi v mariborskem primeru je šlo za srbske vojake, ki so nastopili proti upornikom, saj so bili v Karlovškem pehotnem polku (36. pešadijskom puku) Ličani, torej Srbi. Če ne bi šlo za upor vojaštva proti velikosrbski kraljevini, bi lahko proti upornikom poslali slovensko in hrvaško vojaštvo. Tako pa so se v Varaždinu upornikom pridružili tudi civilisti in okoliški kmetje (če bi bil mariborski upor avstronemško usmerjen, bi se mu gotovo vsaj v določenih okvirih pridružil tudi del najbolj ekstremnih mariborskih nemških sil). Razglasili so — kot je bilo zapisano v Delu — socialistično republiko in prevzeli oblast. Podrobnejših opredelitev te republike članek sicer ne daje, skoraj gotovo pa bi nam povedale, da je šlo predvsem za hrvaško republiko. Hrvati so v novi državi najmočnejše čutili velikosrbski pritisk. Zato je morala upor zadušiti srbska vojska in ubila sedem vojakov. Oblast ni zaupala domačim (to je hrvaškim) sodiščem in je aretirance odvedla v Srbijo, v Niš, kjer so dolgo čakali na proces. Žal kot pisec teh vrstic ne poznam morebitnih raziskav o hrvaškem delu vojske dr-

žave SHS v obdobju od njenega nastanka do julija 1919 in tako ne morem soditi o vprašanjih, ki so povezana z njenim koncem.

V povzetek teh vrstic, ki naj — znova poudarjam — prispevajo samo svoj delež k tistemu, kar je zgodovinopisje že povedalo na podlagi resnih raziskav o uporih, pa je le treba dodati nekaj stavkov. Ob »revolucionarno boljševiski« in »avstrijakantski« razlagi vzrokov in bistva upora lahko imenujemo pravo naravo tega upora kot »slovensko«. Nikakor ne gre za poizkus priti do tretje tendenciozne razlage, pač pa smo za oceno ob danih dejstvih. Slovenskost upora seveda ni bila nacionalno romantična, temveč posledica novega položaja, ki ga je slovenski vojak čutil na svoji koži po ukinitvi slovenske vojske in nastanku skupne velikosrbske vojske kraljevine SHS. Upi o rešitvi socialnih in narodnih bremen, ki jih je po razpadu Avstroogrške dala nova država SHS, so se razblinili in pokazali kot utvare. Stara družba z vsemi socialnimi krivicami je ostala. Dunaj in avstrijskega cesarja pa sta zamenjala Beograd in srbski kralj. Dokončno zlitje slovenskohrvaške vojske s srbsko sredi julija 1919 pa je udarilo tudi po mezdah vojakov. Nosilci upornega vrenja so bili podčastniki, nosilec spontanega upora kot izraza nezadovoljstva pa je bila velika večina moštva. Oba uporna vojaka, ki sta bila obsojena na smrt in ustreljena, pa sta dve izmed žrtev, kot jih pozna naša slovenska preteklost veliko, anonimnih in slavljenih, če so bili potrebni tistim, ki so jih slavili.

VIRI IN LITERATURA

1. Bogo Grafenauer: XIX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Mariboru od 27. septembra do 1. oktobra 1978, Zgodovinski časopis, 1980, str. 491–497. — 2. Milan Ževart: Vojaški upor v Mariboru julija 1919, Dialogi, 1967, str. 561–570. — 3. Rudi Kyovsky: Upori slovenskih vojakov leta 1919, Delo, 1952, str. 47–93. — 4. Janko Gačnik: Na smrt obsojeni se je oglasil, TV 15, 1966, številke od 11. do 15. — 5. France Klopčič: Zaton slovenske socialnodemokratske stranke 1919–20, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, 1960, str. 63. — 6. Sergej Vrišer: Uniforme borcev za severno slovensko mejo 1918–19, Kronika, 26/1978. — 7. Pokrajinski arhiv Maribor, Maistrov in prevratni fond, mapa XII. — 8. v Pokrajinskem arhivu Maribor. — 9. v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru.